

IA în spațiul dintre semnificație și sens

Ne-am obișnuit să privim tehnologia ca pe exteriorizarea unor comportamente umane în tehnosferă. André Leroi-Gourhan¹ privește ființa umană ca având posibilități de manifestare foarte diversificate dar dezvoltate cu performanțe limitate. Omul poate alerga, dar animalele aleargă mai iute, poate înota dar nu atât de rapid ca peștii, se poate cățăra în copaci, dar mult mai greoi decât maimuțele, pentru a da numai câteva exemple din domeniile în care omul se confruntă cu natura și lumea în care este scufundat. Această flexibilitate funcțională, chiar dacă este acompaniată de exercitarea acestor funcții cu performanțe limitate, oferă ființei umane avantajul decisiv ce-i permite evoluția accelerată la care se supune. Se supune, pentru că, de la un anumit nivel al evoluției sale, el preia controlul acestui proces într-o modalitate care depinde din ce în ce mai mult de comportamentul său mental. Exteriorizările succesive în tehnosferă îi oferă avantajul controlului avansat a ceea ce el este și devine.

Prin diversele exteriorizări la care s-a supus, omul s-a obișnuit să se confrunte, de regulă, cu natura sau cu lumea pe care și-a construit-o. Pe măsură ce ne-am construit lumea prin care ne protejăm, prin tehnosferă, de ostilitatea naturii, am și dezvoltat spațiul etnosferei în se revarsă producțiile culturale ce converg sau diverg oferind spectacolul greu de definit al globalității. Ne confruntăm din ce în ce mai intens cu lumea omului și mai puțin cu natura, motiv pentru care procesele de exteriorizare se referă din ce în ce mai mult la comportamente pe care le-am dobândit în procesul de emergență a lumii omului, pe care am dorit-o protectoare dar care începe să se manifeste opresiv. Opresiv, prin complexitatea care depășește capacitatea mentalului uman de a se adapta ei. Astfel, apare o nouă limitare care trebuie să conducă la o nouă exteriorizare: cea a abilității de a opera mental în contextul unei complexități ce excede mecanismele mentale ale omului mediu.

Ca orice exteriorizare într-o tehnologie, și pentru inteligența artificială (IA) trebuie să acceptăm ceea ce s-a întâmplat cu aproape orice tehnologie: efectele produse conduc înspre binele sau înspre răul lumii omului sau naturii (inclusiv a ceea ce este natural în ființa umană). Dar nu vom discuta despre binele și răul adus de IA. Ne vom concentra asupra posibilităților și limitelor acestei noi tehnologii limitându-ne la spațiul culturilor.

IA este o tehnologie care generează o entitate artificială "alimentată" cu o cantitate de date a cărei dimensiune excede cu multe ordine de mărime dimensiunea acceptată de orice minte naturală. Cantitatea de date cu care este antrenată o IA este organizată, astfel încât, când IA este "accesată" de un utilizator uman, se obține un răspuns coerent generat similar răspunsului pe care l-ar oferi un colaborator uman. Numai că acest colaborator uman este un cunoscător mult superior oricărui cunoscător uman. Dacă răspunsul IA nu este exact cel așteptat de către utilizator, el este cu

¹¹ *Le geste et la parole*, 2 vol., Paris, Albin Michel, 1964/5. (Ediție în română: *Gestul și cuvântul*, 2 vol. Ed. Meidiane, 1983.)

certitudine superior informat. Unei IA îi putem cere să folosească imensele datele la care a avut acces pentru a le combina în răspunsuri ce pot fi de cele mai multe ori deosebit de utile. Competența potențială uriașă a IA compensează utilitatea uneori limitată a răspunsurilor pe care ea le produce, situație ce poate fi corectată prin interacția cu un utilizator uman inteligent. Dar aceasta se poate întâmpla numai acolo unde semantica este foarte bine definită.

Care este specificul utilizării IA în spațiul culturii, acolo unde semantica comunicării este cu totul alta? Esența unui produs cultural se află în primul rând în sensul pe care-l induce consumatorului de cultură și numai într-un plan secund în semnificațiile pe care le manipulează. Sensurile evocate de un poem lasă într-un plan secund semnificațiile pe care le transmite. Distingem între un versificator și un poet în funcție de sensurile ce ajung către noi transgresând semnificațiile. În muzică, nici măcar nu putem considera semnificații, ci numai sensuri, în măsura în care compozitorul și interpretul sunt capabili să le sugereze sau dezvăluie. Altfel, avem de a face numai cu un spațiu sonor limitat la sintaxa ce-l guvernează.

Dar câți dintre consumatorii culturali au acces la sensuri, acolo unde acestea există!? Trebuie să luăm în considerație faptul că pseudocultura domină cultura iar consumatorii de cultură reprezintă o minoritate în raport cu pseudoconsumatorii de cultură. IA nu generează produse culturale iar produsele sale nu pot induce în eroare un adevărat om de cultură.

Posibilitățile AI în spațiul culturilor provin din cantitatea uriașă de date pe care se bazează. Limitele AI în același spațiu provin din imposibilitatea de a opera în lumea sensurilor. Oricât de instruit ar fi, un poet are un bagaj de cunoștințe mult limitat sub cel al unei IA. Avantajul poetului poate fi capacitatea de a sugera sensuri celui ce-i recepționează poemul, dar numai dacă este poet și nu un simplu versificator. IA poate sugera combinații spectaculoase, dar pentru că acestea se manifestă cel mult la nivelul semnificațiilor, accesul către sens nu este asigurat. Se poate ajunge la formulări cu sens numai din întâmplare, sub supravegherea poetului utilizator care alege.

Dacă sintactic delimitările sunt foarte precise, distincția dintre semnificație și sens poate fi numai graduală. Sensul poate emerge din formulări corecte sintactic și relativ precise ca semnificație printr-un proces în care "colaborarea" dintre emițător și receptor este esențială. Max Frisch este elocvent în acest sens:

*"Apoi am vorbit ... despre limitele exprimării verbale, despre înfricoșătoarea experiență că orice încercare de a comunica ceva din sine nu poate reuși decât cu bunăvoința celuilalt."*²

Comunicarea pe tărâmul sensurilor dintre creator și public presupune bunăvoința, ca deschidere către intervalul dintre semnificație și sens. IA ne poate scuti de efortul depus în domeniul sintactic pentru a accesa domeniul semnificațiilor, dar în continuare, spațiul dintre semnificații și sensuri este parcurs numai de creator în "colaborare" cu receptorul avizat, uneori cu sprijinul unui interpret inspirat.

² Max Frisch: *Jurnal*, Ed. Univers, 1984, p. 43.

Această posibilitate de a concentra creatorul în spațiul dintre semnificații și sensuri este un posibil câștig adus de IA. Scutit de mare parte din căutările în intervalul dintre sintaxă și semnificație, artistul plastic, poetul, sau muzicianul este eliberat, pentru a se concentra asupra creației ce se manifestă numai prin aspirația ce aduce împreună pe creator și receptor cât mai aproape de sens.

Din păcate imensa majoritate a receptorilor din spațiul cultural nu au acces dincolo de semnificații, iar unii nici măcar dincolo de sintaxă (a se vedea topăielile de pe stadioanele în care majoritatea energiei sonore revărsate asupra publicului este conținută în ritmul producțiilor sonore pseudomuzicale). În aceste condiții, IA va favoriza o elită de creatori care va produce pentru o elită de receptori, deoarece va putea declanșa căutări cât mai pline de sens în spațiul delimitat de semnificație și sens. Astfel, teama de IA o va avea numai versificatorul, necum poetul care se va bucura de libertățile oferite de IA. Similar ar trebui să gândească orice creator.

Preocuparea ce-mi rămâne este dată de șansa pe care IA o oferă poezilor de a smulge cât mai mulți cititori de sub mirajul versificatorilor.

Anexă: un exemplu de interacție cu produsul ChatGBT

Listez în continuare un dialog cu ChatGBT.

Eu: *Scrie-mi te rog, în stilul unui poet buddist, un haiku despre înțelepciune.*

ChatGPT:

*Înțelepciunea
luminează calea dreaptă,
în vânt.*

Eu: *Mulțumesc. Scrie-mi te rog, în stilul unui poet taoist, un haiku despre înțelepciune.*

ChatGPT:

*Râu curgător,
înțelepciunea tace –
cerul oglindit.*

Eu: *Mulțumesc. Scrie-mi te rog, în stilul unui poet creștin, un haiku despre înțelepciune.*

ChatGPT:

*În roua zorilor,
Harul divin luminează –
Înțelepciunea.*

Eu: *Mulțumesc. Scrie-mi te rog, în stilul unui poet care are acces la toate spațiile culturale, un haiku despre înțelepciune.*

ChatGPT:

*Sub stele vechi,
înțelepciunea șoptește –
timpul adânc.*

Nu se poate nega semnificația răspunsurilor date de instrumental artificial instruit. Dar este evidentă lipsa oricărei "trimiteri" către un "dincolo".